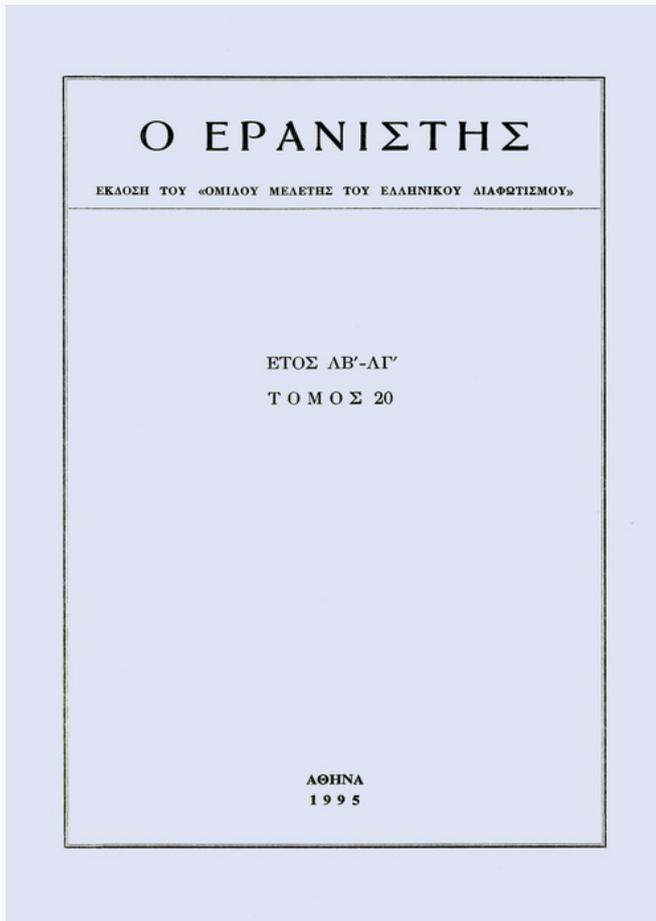

The Gleaner

Vol 20 (1995)

Δημήτριος Ραμαδάνης. Ένας ιστοριογράφος του 18ου αιώνα σε αφάνεια

Μάχη Παϊζη-Αποστολοπούλου

doi: [10.12681/er.236](https://doi.org/10.12681/er.236)

To cite this article:

Παϊζη-Αποστολοπούλου Μ. (1995). Δημήτριος Ραμαδάνης. Ένας ιστοριογράφος του 18ου αιώνα σε αφάνεια. *The Gleaner*, 20, 20-35. <https://doi.org/10.12681/er.236>

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΡΑΜΑΔΑΝΗΣ
ΕΝΑΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ
ΣΕ ΑΦΑΝΕΙΑ

I

ΣΤΗΝ ΠΛΟΥΣΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ τοῦ Καισάρου Δαπόν-
τε περιλαμβάνεται ἀπὸ τὸ 1868 καὶ ἡ «Ἱστορία τῶν συμβάντων ἐπὶ
τῆς βασιλείας τοῦ σουλτὰν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιπροῦλη γέ-
ροντος Μεχμέτ πασᾶ, μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ σουλτὰν Ἀχμέτη, υἱοῦ τοῦ
αὐτοῦ σουλτὰν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τηρικαῦτα τοῦ Δαμάτ Χασὰν
πασᾶ». Ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας στὴ *Νεοελληνικὴ Φιλολογία* του προ-
σγράφει πρῶτος στὸν Δαπόντε τὸ ἔργο¹ καὶ λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸ
1872, τὸ κάνει εὐρύτερα γνωστὸ δημοσιεύοντάς το στὸν τρίτο τόμο τῆς
Μεσαιωνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ ὀνομάζοντάς το «Χρονογράφο».² Ἐκτοτε
κανεὶς δὲν ἀμφισβήτησε ὅτι ὁ «Χρονογράφος» εἶναι ἔργο τοῦ Καισάρου
Δαπόντε.

Τὸ χειρόγραφο ποὺ εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Σάθας γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ
«Χρονογράφου» ἀνῆκε στὸν Γεώργιο Μαυροκορδάτο· σήμερα λαμβάνει,
περιγραφή του ὅμως μᾶς ἔδωσε ὁ Ἐ. Legrand ὅταν, δύο χρόνια μετὰ τὸν
Σάθα, χρησιμοποίησε καὶ ἐκεῖνος τὸ ἴδιο χειρόγραφο γιὰ νὰ ἐκδώσει τὸ
ἔργο τοῦ Δαπόντε «Δακικαὶ Ἐφημερίδες». Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν περι-
γραφή τοῦ Legrand, τὸ χειρόγραφο εἶχε σχῆμα 40 μικρὸ, 46 φύλλα χωρὶς
ἀρίθμηση καὶ 608 σελίδες. Στὰ πρῶτα 46 φύλλα ὑπῆρχε ὁ πίνακας τῶν
περιεχομένων, στίς σ. 1-99 ἡ «Ἱστορία τῶν συμβάντων...», οἱ σ. 100-
114 ἦταν λευκὲς καὶ ἀκολουθοῦσαν στίς σ. 115-608 οἱ «Δακικαὶ Ἐφη-
μερίδες». Τὸ χειρόγραφο ἦταν αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε· τὸ ὄνομά του δὲν
ἀναγραφόταν στὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων», ὅμως καὶ ὁ Legrand θεώ-
ρησε ὅτι τὸ ἔργο ἀνῆκε σὲ αὐτόν, καθὼς μάλιστα ἀναγνώρισε στὸ κείμενο
τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ὕφους ποὺ συναντᾶ κανεὶς καὶ σὲ ἄλλα
συγγράμματα τοῦ Δαπόντε. Καὶ κατέληξε στὸ συμπέρασμα: «il nous
semble impossible de ne pas la [l' Histoire] lui attribuer; c'est, du

1. Κων. Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι δια-
λαμβάντων Ἑλλήνων*, Ἀθήνα 1868, σ. 505.

2. Κων. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, 3, Βενετία 1872, σ. 1-70.

reste, ce qu'il a fait sans aucune hésitation M. Constantin Sathas». ³

Ὁ ἐντοπισμὸς ὡστόσο ἑνὸς ἄλλου χειρογράφου ποὺ περιέχει τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων» καὶ ὅπου σημειώνεται τὸ ὄνομα ἐκείνου ποὺ τὴ συνέθεσε ἐπιβάλλει, ὅπως νομίζω θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια, νὰ ἀναθεωρηθεῖ ἡ καθιερωμένη ὡς τώρα ἀντίληψη πῶς συγγραφέας τῆς εἶναι ὁ Καισάριος Δαπόντες. ⁴

Πρόκειται γιὰ ἓνα χειρόγραφο ποὺ σήμερα ἀπόκειται στὸ Σπουδαστήριο Ἱστορίας Νεοτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. ⁵ Περιέχει ἐξήντα περίπου ἔργα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ περισσότερα σχετίζονται μὲ τὴν ἱστορία τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Στὰ φ. 239^r-286^r παραδίδεται ἔργο μὲ τὴν ἐπιγραφή «Ἀνέκδοτος ἱστορία τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σουλτὰν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιπροῦλῃ γέροντος Μεχμέτ πασᾶ, μέχρι τῆς βασιλείας σουλτὰν Ἀχμέτη, υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ σουλτὰν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τηνικαῦτα τοῦ Δαμάτ Χασάν πασᾶ». Στὴν ἀρχή, στὸ περιθώριο τοῦ μακροσκελοῦς αὐτοῦ τίτλου, εἶναι γραμμένο, ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι ποὺ ἔγραψε καὶ ὅλο τὸ ἔργο, τὸ ἀκόλουθο σημείωμα: «Ἀπὸ φωνῆς Δημητρίου Ῥαμαδάνη, μεγάλου σπαθάρως, κατ' ἐπιταγὴν Κωνσταντίνου βοεβόδα Μαυροκορδάτου». Εἶναι φανερὸ πῶς ὁ γραφέας τοῦ σημειώματος ὑποδήλωνε ὅτι κάποιος μ. σπαθάρης μὲ τὸ ὄνομα Δημήτριος Ῥαμαδάνης συνέθεσε, μὲ ἐντολὴ τοῦ βοεβόδα Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου, τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων», ἔργο ποὺ παρέμενε ἀνέκδοτο. Τὸ κείμενο ὅμως ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι αὐτὸ ποὺ δημοσιεύσε ὁ Σάθας μὲ τὸν τίτλο «Καισαρίου Δαπόντε, Χρονογράφος». ⁶

3. É. Legrand, *Δαικικαὶ Ἐφημερίδες, Éphémérides Daces*, 1, Παρίσι 1880 (Βρυξέλλες 1965), σ. viii-ix· πρβ. καὶ 3, Παρίσι 1888 (1965), σ. lv-lvi. Στὸν Δαπόντε ἀποδίδουν τὸ ἔργο καὶ οἱ νεότεροι μελετητές· ὁ Δημήτριος Πασχάλης, *Καισάριος Δαπόντες*, Ἀθήνα 1935, σ. 20, σημειώνει ὅτι «ἐκ τῶν ἀνεκδότων του ἐξέδωκεν ὁ Σάθας τὴν “Ἱστορίαν τῶν συμβάντων ἐπὶ τοῦ σουλτὰν Μεχμέτη”»· ὁ N. Camariano, «Constantin Dapontès et les principautés roumaines», *Revue des études sud-est européennes* 8 (1970) 481-494 προσθέτει στὴν ἐργογραφία τοῦ Δαπόντε δύο ἀκόμα ἔργα, δὲν ἀφαιρεῖ ὅμως τὴν «Ἱστορία». Στὸν ἴδιον ἀποδίδει τὸ ἔργο καὶ ὁ E. Σουλογιάννης, «Ὁ Δαπόντες, ἡ ἀντίληψίς του περὶ ἱστορίας καὶ ὁ πρόλογός του εἰς τὸ “Φανάρι γυναικῶν”», *Παρνασσός* 12 (1970) 253-261 καὶ τὸ ἴδιο στὸ *Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας*, ἀρ. 65, Ἀθήνα 1970, σ. 3-11.

4. Μιὰ πρώτη ἀνακοίνωση τοῦ εὐρήματος αὐτοῦ παρουσιάσα στὸ Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο «Μνήμη Λέανδρου Βρανούση» ποὺ ὀργάνωσε ὁ Ὁμιλος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (Ἀθήνα, 10-11 Μαΐου 1995).

5. Περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸ πῶς κατέληξε τὸ χειρόγραφο στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων βλ. ἀμέσως πῶς κάτω στὰ κείμενα.

6. Οἱ διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ δύο κείμενα, αὐτοῦ ποὺ δημοσίευσε

Τὸ ἐρώτημα, βέβαια, ποὺ ἀνακύπτει εἶναι πόση ἀξιοπιστία μπορεῖ νὰ ἔχει τὸ σημεῖωμα αὐτό, ὥστε νὰ ἀνατρέψει τὴν ἀπόδοση τοῦ ἔργου στὸν Δαπόντε.

II

Οἱ πρώτες ἐρευνες εἶναι φυσικὸ νὰ στραφοῦν πρὸς τὸ ἴδιο τὸ χειρόγραφο ποὺ σώζει τὴ μαρτυρία. Τὰ κωδικολογικὰ καὶ παλαιογραφικὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν συναχθεῖ εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Τὸ χειρόγραφο, διαστάσεων 220 × 170, εἶναι σύμμεικτος κώδικας ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 552 φύλλα (II+539+XI). Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ χειρογράφου εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι· ἡ γραφή εἶναι ἐπιμελημένη, δεξιοκλινής, τοῦ 18ου αἰώνα. Στὸ ἀρχικὸ σῶμα ἐνσωματώθηκαν ἀργότερα καὶ ἄλλες ἐνότητες, με κείμενα διαφόρων ἐποχῶν.

Στὸ χειρόγραφο δὲν ὑπάρχουν βιβλιογραφικὰ ἢ κτητορικὰ σημεῖωματα ποὺ νὰ δηλώνουν τὴ συγκρότηση καὶ τὴν τύχη του. Εἶναι, ὥστόσο, βέβαιο πὼς ὁ ἄνθρωπος ποὺ στὸ μεγαλύτερο μέρος τὸ ἔγραψε εἶναι ὁ Νικόλαος Καρατζάς. Ἡ ταυτότητά του ἀποκαλύπτεται εὐκόλα ἀπὸ τὴν ἰδιότυπη γραφή του, καθὼς καὶ ἀπὸ ὀρισμένα ἄλλα, πολὺ χαρακτηριστικὰ, κωδικολογικὰ στοιχεῖα ποὺ βεβαιώνουν ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸν λόγιό αὐτὸ βιβλιογράφο καὶ συλλέκτη χειρογράφων τοῦ 18ου αἰώνα. Μετὰ τὸν Καρατζά τὸ χειρόγραφο πέρασε σὲ ἄλλον κτήτορα, ποὺ τὸ ἐμπλούτισε καὶ με νέα κείμενα. Δὲν ἄφησε ἴχνη τῆς ταυτότητάς του, ὅμως διακρίνουμε σὲ πολλὰ σημεῖα τὴν παρουσία του.⁷ Τὸ 1944 τὸ χειρόγραφο βρέθηκε στὰ χέρια τοῦ μητροπολίτη Κορυτσᾶς Εὐλόγιου Κουρίλα. "Ἐνα σημεῖωμά του στὸ παράφυλλο I' τοῦ τέλους μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὸ πότε καὶ πὼς τὸ ἀπέκτησε: «Ἐν ᾧ χρόνῳ ἄλλοι ἐπώλουν τὰ ὑπάρχοντα διὰ νὰ ζήσωσιν, ἡγοράσθη τῇ 15 Ἰαν. 1944 μετὰ τοῦ Νομοκάνονος παρὰ τοῦ παλαιοπώλου Χρ. Σακοράφου (ἐν Ἀθήναις ὁδὸς Πανδρόσου 40) ἀντὶ 700.000 δρ. ἑπτακοσίων χιλιάδων † ὁ μητροπολίτης Κορυτσᾶς Εὐλόγιος Κουρίλας». Τὸ χειρόγραφο πῆρε τὸν ἀριθμὸ 5 στὴ συλλογὴ Κουρίλα. Εἶναι ὥστόσο βέβαιο ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸν Εὐλόγιο Κουρίλα καὶ μετὰ τὸν ἀνώνυμο κτήτορα ποὺ πρόσθεσε στὸ ἀρχικὸ σῶμα τοῦ χειρογράφου καὶ ἄλλα κείμενα, μεσο-

ὁ Σάθας καὶ αὐτοῦ ποὺ σώζεται στὸ χειρόγραφο τῶν Ἰωαννίνων, εἶναι μικρές, οἱ περισσότερες ὑφολογικοῦ χαρακτήρα.

7. Σὲ ἀρκετὰ φύλλα βρίσκουμε σημεῖωμάτά του· καὶ ἀκόμα, τὸν βρίσκουμε νὰ συμπληρώνει τοὺς καταλόγους «αὐθεντῶν Βλαχίας» ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ καταγράφει ὁ Καρατζάς στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου (φ. 535^v) με τὰ νεότερα ὀνόματα. Οἱ ἀναγραφές εἶχαν διακοπῆ ἀπὸ τὸν Καρατζά στὸ ἔτος 1786.

λάβησαν και άλλοι, που δὲν ἄφησαν ἐμφανῆ τὰ ἴχνη τους. Εἶναι πιθανὸν τὸ χειρόγραφο νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τῆς οἰκογένειας Ράλλη στὴν Ἀθήνα —ὅπως καὶ ὁ «Νομοκάνων», που ὁ Κουρίλας δηλώνει στὸ πιὸ πάνω σημείωμά του ὅτι τὸν ἀπέκτησε ταυτοχρόνως—, δεδομένου ὅτι καὶ τὰ δύο χειρόγραφα προέρχονται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ, καὶ βρέθηκαν καὶ τὰ δύο στὰ χέρια τοῦ ἴδιου ἐμπόρου τὴν ἴδια ἐποχῆ. Ἄν ἡ ὑπόθεση αὐτὴ εὐσταθεῖ, τότε ἓνας ἄλλος κτήτορας τοῦ χειρογράφου ἦταν πιθανότατα ὁ Γεράσιμος Ἀργολίδος, ἀφοῦ τὸ ἄλλο χειρόγραφο, ὁ «Νομοκάνων», που ἀγόρασε τὸ 1944 ὁ Κουρίλας, ἔφτασε στὴ βιβλιοθήκη τῆς οἰκογένειας Ράλλη μέσω τοῦ Γερασίμου.⁸ Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τελευταῖο κρίκο τῆς ἱστορίας τοῦ χειρογράφου, τὸ πῶς ἔφθασε ἀπὸ τὸν Εὐλόγιο Κουρίλα στὸ Σπουδαστήριο τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ μητροπολίτης Κορυτσᾶς κληροδότησε τὴ βιβλιοθήκη του στὸ Πανεπιστήμιο καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴ τοῦ 1991 τὰ βιβλία του, χειρόγραφα καὶ ἔντυπα, ἀποδόθηκαν στὸ Σπουδαστήριο Ἱστορίας Νεοτέρων Χρόνων.⁹

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ ἔρευνές μας πρέπει νὰ στραφοῦν πλέον πρὸς τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ, ἀφοῦ αὐτὸς ἀποθησαύρισε τὸ κείμενο που μᾶς ἐνδιαφέρει καὶ αὐτὸς ἔγραψε τὸ σημείωμα γιὰ τὸ συντάκτη τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων».

III

Τὰ βιογραφικὰ τοῦ Καρατζᾶ τὰ γνωρίζουμε πολὺ λίγο· ὁ ἴδιος φαίνεται πῶς δὲν φρόντισε —ἢ δὲν ἐπιδίωξε— νὰ ἀφήσει στίς ἐπόμενες γενιές παρὰ λίγες μόνο πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ του. Ἀπὸ ἓνα αὐτόγραφο σημείωμα που ἀπομνημόνευσε σὲ χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης του πληροφοροῦμαστε πῶς ἦταν Κωνσταντινουπολίτης, ὅτι κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ λογοθέτη τοῦ γενικοῦ τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ ὅτι ἔζησε κάποιον διάστημα στὸ Βουκουρέστι, ὅπου μάλιστα εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου κομίσου, ὅ-

8. Γιὰ τὸ ἄλλο χειρόγραφο που ἀγόρασε ἀπὸ τὸν ἴδιο παλαισιπώλη ὁ Κουρίλας —τὸν «Νομοκάνωνα» ὅπως τὸν ἀναφέρει— βλ. τὴν πρόσφατη μελέτη τῶν Δ. Γ. Ἀποστολόπουλου, Π. Δ. Μιχαηλάρη, Μάχης Παϊζη, «Ἐνα περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο που ἐλάνθανε: “τὸ χειρόγραφο Γ, τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδος”. Ἐνας ἄγνωστος κώδικας τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ», *Ἑλληνικά* 45 (1995) 88.

9. Στὴ μελέτη που ἀναφέρει στὴν προηγούμενη σημείωση ὑπάρχουν περισσό-τερα στοιχεῖα γιὰ τοὺς πιὸ πάνω κτήτορες καὶ γιὰ τὸ ὀδοπορικὸ τῶν δύο χειρογράφων ὥσπου καταλήξουν στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων.

ταν ήγεμόνας ήταν ο Κωνσταντίνος Μαυροκορδάτος.¹⁰ Άγνωστη είναι ή άκριβής χρονολογία τής γέννησής του, όπως άγνωστη είναι και ή χρονολογία του θανάτου του. Πρέπει νά γενήθηκε τά πρώτα χρόνια του 18ου αιώνα, αφού ήδη τó 1731 κατείχε τó αξίωμα του λογοθέτη του γενικού στο πατριαρχείο,¹¹ και πρέπει νά πέθανε μετά τόν Άπρίλιο του 1786 και πριν από τó 1789, δεδομένου ότι, στόν κατάλογο τών «αύθεντών Βλαχίας» που υπάρχει στο τέλος του χειρογράφου (φ. 535^v), ή τελευταία ιδιόγραφη έγγραφη είναι ο Νικόλαος Μαυρογένης, που ανέλαβε τόν Άπρίλιο τής χρονιάς εκείνης τήν ήγεμονία τής Βλαχίας. Στόν κατάλογο, έξάλλου, «τών αυτοκρατόρων τών Τούρκων» (φ. 527^r) τó όνομα του Σελήμ Γ', που ανέβηκε στο θρόνο τó 1789, είναι σημειωμένο από άλλο χέρι. Μαθήτευσε, σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου, στήν Πατριαρχική Σχολή τής Κωνσταντινούπολης.¹²

Ή παιδεία του ήταν βαθιά. Οί κώδικες τής βιβλιοθήκης του που έχουν ως σήμερα έντοπιστεί αποτελούν άδιάψευστους μάρτυρες τής εύρυθμείας του, τής φιλολογικής του δεινότητας και τής ένήμερωσής του στή βιβλιο-

10. «Τó παρόν έγχειρίδιον συνέλεγε σπουδή και έπιμελεία ό τι πλείστη παρά Νικολάου Καρατζά Κωνσταντινοπολίτου, λογοθέτου γενικού τής του Χριστού Μεγάλης Έκκλησίας και μεγάλου κομίσου τής αύθεντίας Ούγκροβλαχίας, έξ ου και Πανδέκτη ώνομάσθη διά τó είναι νόμων παντοδαπών δοχείον, χάριν τών νομομαθών και περι τά πατριαρχικά του οικουμενικού θρόνου και συνοδικά γράμματα άσχολουμένων. Έγράφη δέ ίδια αυτού χειρί κατά διαφόρους καιρούς και τόπους, έν τε Κωνσταντινούπολει δηλαδή και έν Βουκουρεστίω τής Ούγκροβλαχίας, επί Κωνσταντίνου Νικολάου βοεβόδα του ήγεμόνος...». Τó σημείωμα είναι γραμμένο στήν άρχή του κώδικα νομοκανονικού περιεχομένου που ό ίδιος ώνόμασε «Πανδέκτη» και που σήμερα λανθάνει. Τó «αυτοβιογραφικό» αυτό σημείωμα δημοσίευσε ό Σωφρόνιος Εύστρατιάδης, «Πανδέκτη Νικολάου Καρατζά, λογοθέτου γενικού τής του Χριστού μεγάλης έκκλησίας», *Έκκλησιαστικός Φάρος* 6 (1910) 81· πρβ. και Χ. Γ. Πατρινέλης, «Πατριαρχικά γράμματα και άλλα έγγραφα και σημειώματα του ις'-ιη' αιώνας έκ του κώδικος του 'Ιερακος», *Έπετηρίς του Μεσαιωνικού Άρχείου* 12 (1962) 142-143.

11. Πρβ. και όσα βιογραφικά στοιχεία έχει συγκεντρώσει για τόν Καρατζά ό Χ. Γ. Πατρινέλης, στο ίδιο, 142-144. Βλ. ακόμα όσα αναφέρονται γι' αυτόν στή μελέτη που μνημονεύεται στή σημ. 8.

12. Σέ σημείωμα που σώζεται στο χειρόγραφο που βρίσκεται σήμερα με τόν αρθ. 164 στή Βιβλιοθήκη τής Άκαδημίας Έπιστημών (Ρωσ. Άρχαιολογικό Ίνστιτούτο) διαβάζουμε: «Γέγραπται τó παρόν τή έμή χειρί Νικολάου Καρατζά ύντος μου νεανίου και τροφίμου τής έν Κωνσταντινούπολει πατριαρχικής σχολής»· βλ. I. N. Lebedeva, *Grecskie rukopisi*, Λένινγκραντ 1973, σ. 162-163. Δάσκαλος του ήταν ό μετέπειτα πρεσβύτερος Θεοδόσιος Βυζάντιος, όπως αναφέρει ό ίδιος στο σημείωμά του στήν «Πανδέκτη» (βλ. σημ. 9).

γραφία.¹³ Ο τρόπος με τον οποίο εργαζόταν ο Καρατζάς χαρακτηρίζεται από μεθοδικότητα και ακρίβεια: στους κώδικες τῆς βιβλιοθήκης του συνήθιζε νὰ προτάσσει πίνακες τῶν περιεχομένων, στὰ περιθώρια τῶν κειμένων σημείωνε πληροφορίες γιὰ τὰ πρόσωπα ἢ τὰ γεγονότα ποὺ μνημονεύονταν, ἐνῶ συχνὰ παρέθετε ὀλόκληρα ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄλλα σχετικὰ ἔργα. Παράλληλα σημείωνε με εὐσυνειδησία τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντέγραφε καί, γιὰ τὰ ἔργα ποὺ ἦταν δημοσιευμένα, τὴ βιβλιογραφικὴ παραπομπή.¹⁴

Αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ βρίσκουμε καὶ στὸ χειρόγραφο τῶν Ἰωαννίνων: στὰ φ. Γ'-Π' τῆς ἀρχῆς ὁ Καρατζάς ἔγραψε τὸν «ἐλεγχο» τῶν ἐν

Διέδοτες ἵστορία ἂν συμδάνων εἰσι ἡ βασιγῆ ἡς βελόν μυχμείλ... ἀπορροῦ ἀπορροῦ
 εἰσιπροσόντος ἡς κισσαρχῆ γέροντος μυχμείλ σωθε, γέροντος ἡς
 βασιγῆς βελόν ἀρχμείλ, ἡς ἡς αὐτῆς βελόν μυχμείλ... ἀπορροῦ ἀπορροῦ
 εἰσιπροσόντος ἡνιμαῦθα ἡς Δαιμαῖ χαθῶν
 Πασῶ .

Χφ Ἰωαννίνων (olim Κουρίλα 5), κώδικας Νικολάου Καρατζᾶ, φ. 239^ε.

τῶ παρόντι περιεχομένων), ἐνῶ στὰ περιθώρια, λεπτογραμμένα ἀπὸ τὸν ἴδιο σημειώματα δίνουν πληροφορίες γιὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα ποὺ περιέχονται ἢ προσθέτουν στοιχεῖα γιὰ γεγονότα ποὺ περιγράφονται. Γιὰ παράδειγμα, στὸ περιθώριο τοῦ φ. 281^ε καὶ πλῆι στὴ φράση «Ἐδωκε τὸ κοινὸν χρέος ὁ κύρ Καλλίνικος καὶ ἔγινεν ὁ κύρ Γαβριήλ) ὁ Καρατζάς

13. Πρῶτος ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης εἶχε ἀναφερθεῖ στὴ λογιόσυνη του «ὡς ἀνδρὸς ἀρίστου καὶ οὐκ ἐν δευτέρῳ τὰ τῆς φιλολογίας τιθεμένου» (*Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βορεινίου Παραλειπόμενα*, Λιψία 1784, σ. 8').

14. Γιὰ τοὺς κώδικες τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ βλ. τὴ μελέτη τοῦ Ἄθ. Παπαδόπουλου-Κεραμέα, «Δύο κώδικες τῆς βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζᾶ», *Ἐπετηρὶς Παρνασσῶ* 8 (1904) 5· βλ. ἀκόμα Χ. Γ. Πατρινέλης, «Πατριαρχικὰ γράμματα...», 142-143, Georges Papazoglou, «Un manuscrit inconnu provenant de la bibliothèque de l'archonte phanariote Nikolaos Karatzas», *Revue des Études Byzantines* 49 (1991) 255-261, Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, «Ἐνα Ἴσον ἔκβληθὲν ἐκ τοῦ Μεγάλου Νομίμου», *Ροδωνιά. Τιμὴ στὸν Μ. Ι. Μανούσασκα*, 1, Ρέθυμνο 1994, 25 κ.ε. καὶ Β. Fonkič, «Eine Wiener Sammelhandschrift von Nikolaos Karatzas», *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik* 44 (1994) = *Ἀνθολογία, Herbert Hunger zum 80. Geburtstag*, 91-98.

σημείωσε: «Ὁ π(ατ)ριάρχης Καλλίνικος ἐκοιμήθη αὐγούστου η᾽, ἡμέρα ζη, ἔτος ρψβ' καὶ ἔγινεν ὁ κύρ Γαβριήλ π(ατ)ριάρχης, σεπτεμβρίου· ἡ μετὰθεσίς του ἔγινεν αὐγούστου λ' καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Πόλιν ὀκτωβρίου κδ'». Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ πληροφορίες τοῦ Καρατζᾶ διακρίνονται γιὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν ἀξιοπιστία τους. Γιατί ὄχι καὶ ἐκείνη ποὺ ἀφορᾷ τὸ ἔργο «Ἱστορία τῶν συμβάντων»;

Στὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἀντιτάξει κανεὶς ὅτι ὁ Καρατζᾶς πιθανὸν νὰ ἀντέγραψε μηχανικά, στὸ περιθώριο τοῦ χειρογράφου του, μιὰ πληροφορία, χωρὶς νὰ ἔχει ἐλέγξει τὴν ἐγκυρότητά της κατὰ συνέπεια, ὅσα εἰπώθηκαν γιὰ τὴ σημασία τῆς μαρτυρίας του καὶ γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἔργου δύσκολα μποροῦν νὰ ληφθοῦν σοβαρὰ ὑπόψη. Ὑπάρχει ὅμως ἓνα τεκμήριο ποὺ δίνει ἀπάντηση σ' αὐτὸ τὸ ὑποθετικὸ ἐρώτημα καὶ προσθέτει ἄλλο ἓνα ἐπιχείρημα στὴν ὑπόθεση ποὺ διατυπώσαμε. Πρόκειται γιὰ ὅσα ἔχει σημειώσει πάλι ὁ Καρατζᾶς σὲ ἓνα ἄλλο χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης του, ποὺ σήμερα σώζεται στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Harvard College μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 3.

Τὸ χειρόγραφο αὐτό, πρὶν φτάσει στὰ χέρια τοῦ Καρατζᾶ, ἀνῆκε στὸν Μιχαὴλ Καντακουζηνό, τὸν ἐπιλεγόμενο Σεϊτάνογλου.¹⁵ Ὁ Καρατζᾶς λοιπὸν, κατὰ τὴ συνήθειά του, συγκέντρωσε ὅσες πληροφορίες εἶχε γιὰ τὸν παλιὸ κτήτορα τοῦ χειρογράφου καὶ τίς σημείωσε στὰ παράφυλλα τῆς ἀρχῆς. Στὸ φ. Β' ἀντέγραψε ἓνα ἐπίγραμμα γιὰ τὸν Καντακουζηνό,¹⁶ ἐνῶ στὴ συνέχεια σημείωσε ἀποσπάσματα ἀπὸ ἱστορικὰ ἔργα ποὺ ἀναφέρονταν στὸ ἴδιο πρόσωπο. Τὸ πρῶτο ἦταν «Ἐκ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας Θεοδοσίου τοῦ Ζυγομαλά, ἔτει ρφοη^ω παρὰ Κρουσίω Τουρκογραικίχ», τὸ δεύτερο «Ἐκ τῆς Τουρκογραικίας Μαρτίνου Κρουσίου, νόταις, σελίδι 211-274, παρὰ Φαβρικίω βιβλιοθήκης ἐλληνικῆς τόμω ρω, σελίδι 696», ἐνῶ στὸ verso τοῦ ἴδιου φύλλου σημείωσε ἓνα ἀπόσπασμα ποὺ περιγράφει τὸ δραματικὸ τέλος τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ τὴν ἐκποίηση τῆς περιουσίας του ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὁ προσεκτικὸς πάντα Καρατζᾶς δὲν παρέλείψει νὰ σημειώσει, καὶ στὴν περίπτωσή αὐτή, τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήσε τὸ ἀπόσπασμα: «ἐκ τῆς ἀνεκδότου ἱστορίας Δημητρίου Ῥαμκιδάνη με-

15. Γιὰ τὸ χφ 3 τοῦ Harvard College καὶ τὸν κτήτορά του Μιχαὴλ Καντακουζηνό βλ. Lawrence Nees, «An illuminated Byzantine Psalter at Harvard University», *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975) 207. Ὁ Γ. Παπάζογλου εἶναι αὐτὸς ποὺ διαπίστωσε ὅτι τὸ χειρόγραφο ἀνῆκε στὸν Νικόλαο Καρατζᾶ, βλ. Papazoglou, «Un manuscrit...», 255-261.

16. Τὸ ἐπίγραμμα τὸ ἀντέγραψε πιθανῶς ἀπὸ χειρόγραφο τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγιῶτου Τάφου· βλ. γιὰ τὴν ὑπόθεση αὐτὴ Papazoglou, *στό ἴδιο*, 260.

γάλου σπαθάρεως».¹⁷ Πρέπει να σημειωθεί ότι το απόσπασμα που παραθέτει είναι απολύτως ίδιο με εκείνο που περιέχεται στο χειρόγραφο Ἰωαννίνων, ενώ παρατηρούνται οι ίδιες μικρές διαφορές ως προς το αντίστοιχο κείμενο που εξέδωσε ο Σάθας. Φαίνεται ότι ο Καρατζάς και στα δύο χειρόγραφα του χρησιμοποίησε την ίδια πηγή —πιθανότατα αντίγραψε στο χφ Harvard ό,τι είχε σημειώσει στο χφ Ἰωαννίνων— ενώ ο Σάθας εξέδωσε ένα ελαφρώς παραλλαγμένο κείμενο. Παραθέτω τὰ δύο κείμενα προκειμένου να φανούν έναργέστερα ή ομοιότητα και οι μικρές διαφορές.

Ἀνέκδοτος ἱστορία τῶν συμβάντων
 Δημητρίου Ραμαδάνη
 (χφ Ἰωαννίνων & Harvard College 3·
 φ. 252r-252v & φ. Bv)

Αὐτός ὁ Μιχάλης Καντακουζηνός ὄντας τοιοῦτος περιβόητος καὶ ὑπέρ-
 πλουτος ἄνθρωπος, τὸν ἐδιέβαλαν εἰς
 τὸν Βασιλέα πῶς φαντάζεται νὰ γένη
 Βασιλεύς, καὶ ἔστειλαν ἕνα καπιτζί-
 μπασιν κρυφίως καὶ ἐπῆρε τὸ κεφάλι
 του, πέρνωντάς τον καὶ ὄλην τὴν περι-
 ουσίαν του· καὶ ὅσα δὲν ἤμπόρεσαν τό-
 τε νὰ τὰ πάρουν εἰς τὴν Πόλιν τὰ ἐπού-
 λησαν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν εἰς τὸ
 μεζάτι· ὄντως δὲ παρὰ πολλὰ πράγμα-
 τα τὰ ἐπούλησαν τόσον ἐφτινά, ὅπου
 ἀπέμεινεν ἡ παροιμία, καὶ λέγεται, ὅ-
 ταν ἀγοράση τινὰς κανένα πρᾶγμα ἐ-
 φτινόν· ἄνθρωπε, αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεζάτι
 τοῦ Σεϊτάν ὀγλοῦ τὸ ἐπῆρες! Καὶ ταῦ-
 τα περὶ τοῦ Μιχάλη Καντακουζηνοῦ.

Χρονογράφος
 Καισαρίου Δαπόντε
 (χφ Γ. Μαυροκορδάτου·
 ἐκδ. Σάθας, σ. 21-22)

Αὐτὸν τὸν Μιχάλην Καντακουζηνὸν
 ὄντα τοιοῦτον περιβόητον καὶ ὑπέρ-
 πλουτον ἄνθρωπον, τὸν ἐδιέβαλαν εἰς
 τὸν Βασιλέα πῶς φαντάζεται νὰ γέ-
 νη Βασιλεύς· ὅθεν ἔστειλε καπιτζί-
 μπασιν κρυφίως καὶ ἐπῆρε τὸ κεφάλι
 του, πέρνωντάς καὶ ὄλην τὴν περιου-
 σίαν του· καὶ ὅσα δὲν ἤμπόρεσαν τότε
 νὰ τὰ πάρουν εἰς τὴν Πόλιν τὰ ἐπού-
 λησαν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν εἰς τὸ
 μεζάτι· ὄντως δὲ παρὰ πολλὰ πράγμα-
 τα τὰ ἐπούλησαν τόσον ἐφτινά, ὅπου
 ἀπέμεινε παροιμία, καὶ λέγεται, ὅ-
 ταν ἀγοράση τινὰς κανένα πρᾶγμα ἐ-
 φτινόν· ἄνθρωπε, αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεζάτι
 τοῦ Σεϊτάνογλου τὸ ἐπῆρες! Καὶ ταῦ-
 τα περὶ τοῦ Μιχάλη Καντακουζηνοῦ.

Ἦστερα ἀπὸ ὅσα ἀναφέρθηκαν γιὰ τὴ συστηματικότητα καὶ τὴν ἀκρί-
 βεια τῶν πληροφοριῶν ποὺ συνήθως δίνει ὁ Καρατζάς, ἕνας λόγιος ποὺ
 γνώριζε πρόσωπα καὶ πράγματα, καθὼς κινήθηκε μεταξὺ Κωνσταντινου-
 πόλεως καὶ Βλαχίας, τὸ αὐτόγραφο σημείωμά του ποὺ συνδέει τὸν Ραμα-
 δάνη μὲ τὸ ἱστορικὸ ἔργο («Ἱστορία τῶν συμβάντων») δὲν μπορεῖ εὐκολά
 νὰ παραμεριστεῖ. Πρὶν ὥστόσο ἀποδεχθοῦμε τὴ μαρτυρία του, πρέπει νὰ
 ἐλέγξουμε καὶ τὸ πραγματολογικὸ τῆς περιεχόμενου. Ποιὸς εἶναι ὁ μνημο-

17. Nees, *στό ἴδιο*, 207 σημ. 4 καὶ Papazoglou, *στό ἴδιο*, 256.

νεύμενος μ. σπαθάρης Δημήτριος Ραμαδάνης; ταιριάζουν το πρόσωπο, ο χρόνος που έζησε και το περιεχόμενο του έργου;

IV

Ἐκ τῆς οἰκογένειας Ραμαδάνη, πολλὰ μέλη τῆς ὁποίας τιμήθηκαν μὲ ὑψηλὰ ἀξιώματα στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, γνωρίζουμε τρεῖς μὲ τὸ ὄνομα Δημήτριος, ἕναν ὅμως ποῦ εἶχε καὶ τὸν τίτλο τοῦ μ. σπαθάρη.

Ἡ παλαιότερος πρόγονος τῆς οἰκογένειας ἐντοπίζεται στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰῶνα: ἦταν ὁ Νικόλαος Ραμαδάνης, ποῦ παντρεύτηκε κόρη Μανουήλ Παλαιολόγου· κόμισος στὴ Βλαχία τὸ 1628, ἔγινε ἀργότερα ποστέλνικος καὶ βεστιάρης στὴ Μολδαβία (1650-1658).¹⁸ Ἀπέκτησε τρεῖς γιούς, τὸν Δημητράσκο, τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τὸν Ἰωάννη (Enache).¹⁹ Ὁ Ἀλέξανδρος Ραμαδάνης, μ. ποστέλνικος καὶ μ. βόρνικος τὴν περίοδο 1677-1693, ἀπέκτησε δύο γιούς, τὸν Γεώργιο καὶ τὸν Δημήτριο. Ὁ τελευταῖος εἶναι τὸ πρόσωπο ποῦ ἀναζητοῦμε. Τὸν συναντοῦμε πρῶτα ποστέλνικο, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δευτέρας ἡγεμονίας τοῦ Νικόλαου Μαυροκορδάτου, στὴ Μολδαβία (1711-1716).²⁰ ἀργότερα, ἔταν ὁ Νικόλαος ἔγινε γιὰ δευτέρη φορὰ ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας (1719-1730), τίμησε τὸν Δημήτριο μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου σπαθάρη καὶ μὲ τὸ ἀξίωμα αὐτὸ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ 1720 ὡς τὸ 1733.²¹

Ἀπὸ τὴ γυναῖκα του Μαρία ὁ Δημήτριος Ραμαδάνης ἀπέκτησε δύο γιούς, τὸν Γεώργιο καὶ τὸν Κωνσταντῖνο, ποῦ ἀκολούθησαν καὶ αὐτοὶ τὴ σταδιοδρομία τοῦ πατέρα τους καὶ κατέλαβαν ὑψηλὰ ἀξιώματα στὶς αὐλὲς τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας.

18. Τὶς ἐγκυρότερες πληροφορίες γιὰ τὴν οἰκογένεια Ραμαδάνη δίνει ὁ Ioan Filitti στὸ ἔργο του *Archiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Βουκουρέστι 1919. Γιὰ ὀρισμένα πρόσωπα τῆς οἰκογένειας πληροφορίες βρισκόμε καὶ στὸ «Χρονικὸ τῶν Γκικῶν», ἔργο ποῦ ἀναφέρεται στὴν οἰκογένεια Γκίκα (*Cronica Ghiculestilor. Istoria Moldovei intre anii 1695-1754*, ἔκδ. Nestor καὶ Ariadna Camariano, Βουκουρέστι 1965). Γιὰ τὸν Νικόλαο Ραμαδάνη βλ. Filitti, *Archiva*, σ. 289.

19. Σῶζεται γράμμα του (στὸ χφ. 974, φ. 111^{r-v} τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν) ποῦ ἀπηύθυνε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1681 στὸν μ. λογοθέτη Ἰωάννη Καρσοφύλλη καὶ ὑπογράφει ὡς Ἰωάννης. Βλ. N. Camariano, *Catalogul Manuscriselor Grecesti 2*, Βουκουρέστι 1940, σ. 87.

20. Τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Δημήτριος κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ μ. ποστέλνικου βλ. στὸ Filitti, *Archiva*, σ. 289 καὶ *Cronica Ghiculestilor*, σ. 70-72, 192.

21. Βλ. Filitti, *Archiva*, σ. 41, 61, 89, 265, 289 καὶ *Cronica Ghiculestilor*, σ. 348. Τὴν πληροφορία γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ μ. σπαθάρη παραδίδει καὶ ὁ Α. Κομνηνός-Ἰψηλάντης. Σύμφωνα μὲ μαρτυρία του, μόνον ἕνα «Ρωμάιο» τίμησε ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος μὲ ὑψηλὸ ἀξίωμα: «... μόνον τὸν Ραμαδάνη εἶχε Σπαθάρη», σημειώνει στὸ ἔργο *Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν*, σ. 340. Τοῦ Δημητρίου σῶζεται ἕνα γράμμα, μὲ χρονολογία 1715, ποῦ ἀπηύθυνε στὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Χρῦσανθο Νοταρὰ (βλ. σημ. 26).

Ὁ Γεώργιος μαρτυρεῖται σπαθάρης τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου περὶ τὸ 1733.²² Ὁ Δαπόντες μνημονεῖει κάποιον «πρώην μέγαν σπαθάρην Ῥαμαδάνην» τὸ 1739²³ δὲν εἶναι ὅμως σαφές ἂν πρόκειται γιὰ τὸν Δημήτριο ἢ γιὰ τὸ γιό του Γεώργιο, ποῦ τὸν εἶχε διαδεχθεῖ στὸ ἴδιο ἄξιωμα. Πάντως, ἡ πληροφορία τοῦ Ἐ. Legrand ὅτι μ. σπαθάρης τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου ἦταν ὁ Γεώργιος πρέπει νὰ εἶναι λαθασμένη καὶ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν Δημήτριο.²⁴ Ὁ Γεώργιος κατέλαβε ἀρκετὰ ἄξιώματα: ποστέλνικος καὶ καϊμακάμης²⁵ στὴ Μολδαβία, διερμηνεὺς τῆς σουηδικῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔγινε δραγομάνος τοῦ στόλου τὸ 1731,²⁶ ἐνῶ τὸ 1743 ὀρίστηκε ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Μαυροκορδάτο ὡς καπικεχαγιάς του στὴν Κωνσταντινούπολη.²⁷

Ὁ Κωνσταντῖνος, βατάφος τῶν ἀπρότων στὸ ξεκίνημά του, στὴ Μολδαβία τὸ 1716,²⁸ ἀνέβηκε γρήγορα τὰ ἄξιώματα· σερδάρης, μετὰ στόλνικος, κλουτάρης στὴ Βλαχία μεταξὺ 1724-1737, ἔγινε βεσιτάρης στὴν αὐτὴ τῆς Βλαχίας,²⁹ πρὶν φθάσει στὸ ἀνώτατο ἄξιωμα τοῦ μ. λογοθέτη, σὲς ἀρχῆς Ἰουλίου τοῦ 1737, διαδεχόμενος τὸν Κωνσταντῖνο Δουδέσκουλο.³⁰ Ἀπὸ τὴν πρώτη του γυναῖκα Μαρία ἀπέκτησε ἓνα γιό, τὸν Δημητράκη. Μετὰ τὸ θάνατό της τὸ 1731 παντρεύτηκε ξανά, τὴ φορὰ αὐτὴ τὴν κόρη τοῦ μ. βόρνικου Γεώργιου Κρετζουλέσκου. Λίγα ὅμως χρόνια ἀργότερα, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1737, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Δαπόντες ὅταν ἀναφέρεται στὰ γεγονότα τῆς 5ης Ὀκτωβρίου, ἀπέθανεν ἀπὸ πανοῦκλαν ὁ ρηθεις μέγας λογοθέτης, καὶ ἐτάφη εἰς τὸ Κοτροτζάνι. Μετὰ δύο ἡμέρας ἀπέθανε καὶ ἡ γυναῖκα του Μαρία, θυγάτηρ τοῦ μεγάλου βορνίκου Γεωργίου Κρετζουλέσκου· πρὸ δὲ εἰκοσι, εικοσιπέντε ἡμερῶν εἶχεν ἀποθάνει καὶ ὁ μονογενὴς του υἱὸς Δημητράκης ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀσθενείας καὶ αὐτός.³¹ Πρόκειται γιὰ τὸν ἐγγονὸ τοῦ μ. σπαθάρη· ἡ ἡλικία του, ὅπως καὶ τὸ γεγονός ὅτι δὲν φαίνεται νὰ κατεῖχε ἓνα τέτοιο ἄξιωμα —κάτι ποῦ ἀσφαλῶς δὲν θὰ παρέλειπε νὰ ἀναφέρει ὁ Δαπόντες—, ἀποκλείουν τὴν πιθανότητα νὰ εἶναι αὐτὸς τὸ πρόσωπο ποῦ συνέθεσε τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων».

Ὅταν ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος ἔγινε γιὰ δευτέρη φορὰ ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας (1719-1730), ἐτίμησε τὸν Δημήτριο μὲ τὸ ἄξιωμα τοῦ μεγάλου σπαθάρη καὶ μὲ τὸ ἄξιωμα αὐτὸ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ 1720 ὡς τὸ 1733,

22. Ἡ πληροφορία σώζεται στὸ ἔργο *Cronica Ghiculesilor*, σ. 348.

23. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 1, σ. ροβ'.

24. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 2, σ. xxvi καὶ σ. xlii σημ. 1.

25. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 2, σ. xlii καὶ *Cronica Ghiculesilor*, σ. 348.

26. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 1, σ. σοδ'· βλ. ἀκόμα ὅσα ἀναφέρει ὁ Β. Σφυρόρας, *Οἱ δραγομάνοι τοῦ στόλου*, Ἀθήνα 1965, σ. 102-105.

27. Α. Κομνηνός-Ψηλάντης, *Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν*, σ. 351· *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 2, σ. lxxiii.

28. Ἡ πληροφορία σώζεται στὸ *Cronica Ghiculesilor*, σ. 190.

29. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 1, σ. ιδ' καὶ *Cronica Ghiculesilor*, σ. 191 σημ. 3.

30. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 1, σ. ιδ', ιζ', κη'. Βλ. καὶ *Cronica Ghiculesilor*, σ. 191 σημ. 3.

31. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 1, σ. κη'.

δηλαδή και μετά τὸ θάνατο τοῦ Νικολάου. Τὸν Νικόλαο, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸν διαδέχθηκε στὴ Βλαχία ὁ γιὸς του Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος και φαίνεται πὼς διατήρησε, στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον, τοὺς ἀξιωματούχους πού εἶχε διορίσει ὁ πατέρας του.³²

“Ὅταν λοιπὸν ἡ μαρτυρία μιλάει γιὰ κάποιον μεγάλο σπαθάρη Δημήτριο Ραμαδάνη, πού φέρεται νὰ ἔχει συνθέσει τὸ ἔργο ὕστερα ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ «βοεβόδα» Κωνσταντῖνου Μαυροκορδάτου, δὲν διαπιστώνουμε κάποια ἀντίφαση: καὶ τὸ πρόσωπο εἶναι ὑπαρκτὸ καὶ αὐτὸ τὸ ἀξίωμα κατεῖχε καὶ ὁ χρόνος πού ἔζησε καὶ ἔδρασε ταιριάζουν μὲ τὴν ἡγεμονία τοῦ Κωνσταντῖνου Μαυροκορδάτου. Μένει νὰ ἐλέγξουμε ἂν ὑπάρχει κάποια ἀνακολουθία μεταξύ αὐτῶν πού περιέχονται στὸ ἔργο καὶ τοῦ Δημητρίου Ραμαδάνη.

Στὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων» περιγράφονται γεγονότα τῆς περιόδου 1648-1704, γεγονότα πού συνέβησαν στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καὶ στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες. Ὁ Δημήτριος Ραμαδάνης πρέπει νὰ γεννήθηκε περὶ τὸ 1665-1670. Ἡ χρονολογία αὐτὴ ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα δεδομένα: ὁ δευτερός γιὸς τοῦ Δημητρίου, ὁ Κωνσταντῖνος, γνωρίζουμε πὼς ἦταν ἀξιωματοῦχος τὸ 1716, εἶχε ἐπομένως γεννηθεῖ περὶ τὸ 1690-1695· ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Δημήτριος τὸν ἀπέκτησε περίπου 25 χρονῶν, πρέπει νὰ γεννήθηκε τὸ 1665-1670. Κατὰ συνέπεια, τὰ γεγονότα πού περιγράφονται στὴν «Ἱστορία» ἦταν σὲ θέση νὰ τὰ γνωρίζει καὶ μάλιστα κατὰ ἓνα μέρος τὰ εἶχε ζήσει. “Ὅσο γιὰ τὴν ἐντολὴ πού ἔδωσε ὁ Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου —σύμφωνα μὲ τὸ σημεῖωμα τοῦ Καρατζᾶ—, ἐναρμονίζεται καὶ αὐτὴ μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κωνσταντῖνου γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴ χρονογραφία, ἐνδιαφέρον πού τὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ ἄλλη ἐντολὴ, πού ἔδωσε ὁ ἴδιος ἡγεμόνας στὸν Δαπόντε τὴ φορὰ αὐτῆ, γιὰ τὴ συγγραφὴ ἐνὸς ἱστορικοῦ ἔργου πού κάλυπτε τὴν περίοδο 1736-1739, τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων».

V

Φθάσαμε ἔτσι στὸν Δαπόντε, πρόσωπο πού ἔζησε, λίγο ἀργότερα, στὸν ἴδιο χῶρο —καθὼς ἀπὸ τὸ 1730 καὶ ὡς τὸ 1746 περίπου κινεῖται στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες. Εἶναι αὐτός, ἄραγε, πού ἰδιοποιήθηκε τὸ ἔργο τοῦ Ραμαδάνη;

32. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔγινε ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας γιὰ 40 μόνον ἡμέρες, ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του († 14 Σεπτεμβρίου 1730)· θὰ ἐπανέλθει ὅμως στὴν ἴδια ἡγεμονία ἓνα χρόνο ἀργότερα (24 Ὀκτωβρίου 1731).

Βέβαιο είναι πώς ο Δαπόντες γνώριζε το έργο· έχουμε δύο ισχυρά τεκμήρια που πείθουν γι' αυτό. Στόν «Κατάλογον Ἱστορικόν», έργο που ο Δαπόντες συνέταξε στο τέλος τής ζωής του,³³ χρησιμοποίησε τμήματα ολόκληρα από τήν Ἱστορία τοῦ Ραμαδάνη για νά ἀφηγηθεῖ γεγονότα που περιγράφονταν καί ἐκεῖ. Παραθέτω λίγα δείγματα:

Ἱστορία τῶν συμβάντων
 Δημητρίου Ραμαδάνη
 (ἐκδ. Σάθα, σ. 20)

«Τοῦτος ὁ Γιαννάκης εἶχε πατέρα τὸν Μιχαήλ τζελεμπήν Καντακουζηνόν, ἄρχοντα πλούσιον καί περιβόητον, ὁ ὑποῖος ἐκατοικοῦσεν εἰς τήν Ἀγχίαλον καί τόσον πλούσιος ἦτον, ὅπου τὰ τζιφτιλίγια του καί τὰ ὑποστατικά του ἐφθάναν ἕως τὸν Δούναβιν, καί πολλοὶ ἀγάδες τζιράκια ἐδικά του ἐφθασαν βεζιραζέμιδες...

***

(ἐκδ. Σάθα, σ. 26)

«... ἦτον ἓνας Τοῦρκος, τὸ ὄνομά του Πατμπορούν Μεχμέτ ἐφέντης, εἰς τὸ καλέμι τοῦ ρεῖς ἐφένθη, ἄνθρωπος γραμματισμένος, καί εἶχε μίαν παλλακίδα Ροῦσσαν σκλάβαν, ἣ ὅποια ἐβαστοῦσε τήν πίστιν της, καί ἐπήγαιεν καί εἰς τήν ἐκκλησίαν με ἄδειαν τοῦ ἀθροεντός της. ...ὄντας ἀνήμερα κυριακῆ τῆς ὀρθοδοξίας, καί ἐπῆγεν μαζί του εἰς τὸ πατριαρχεῖον, καί βλέπει, ὅπου ἐλειτουργοῦσεν ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης καί ὁ Ἱεροσολύμων, με τοὺς ἀρχιερεῖς, καί με τόσην παράταξιν κατὰ τήν συνήθειαν...

Κατάλογος Ἱστορικός
 Καισαρίου Δαπόντε
 (ἐκδ. Σάθα, σ. 154)

«Αὐτὸς δὲ εἶχε πατέρα τὸν τσελεπῆ Μιχαήλ τὸν Καντακουζηνόν, τὸν πλουσιώτατον· τοῦτος ἐκατοικοῦσε εἰς τήν Ἀγχίαλον, τὰ δὲ τζιφτιλίγια καί ὑποστατικά του ἐφθάναν ἕως τὸν Δούναβιν, καί τινες ἀγάδες τζιράκια ἐδικά του ἔγιναν καί βεζιρεδες.

***

(ἐκδ. Σάθα, σ. 156)

«Εἰς τὸ καλέμι τοῦ ρεῖζ ἐφένθη ἦτον ἓνας Τοῦρκος τὸ ὄνομά του Μεχμέτ ἐφέντης Πατμπορούν, ἄνθρωπος γραμματισμένος, καί σεμνῆς πολιτείας· τοῦτος εἶχε παλλακίδα Ροῦσσαν σκλάβαν, ἣ ὅποια ἐκρατοῦσε τήν πίστιν της, καί ὑπήγαιεν καί εἰς τήν ἐκκλησίαν με τοῦ ἀφροεντός της τήν ἄδειαν. ...καί ὑπῆγαν μαζί εἰς τὸ Πατριαρχεῖον εἰς τήν ἐκκλησίαν ἀνήμερα τήν κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας. Καί βλέπει, ὅπου ἐλειτουργοῦσεν ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης, καί ὁ Ἱεροσολύμων με τοὺς ἀρχιερεῖς, καί με τόσην παράταξιν κατὰ τήν συνήθειαν...

Τὸ δεῦτερο ισχυρὸ τεκμήριο που δείχνει ὅτι ὁ Δαπόντες γνώριζε τήν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων» εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα που σώζουσι τὸ έργο εἶναι γραμμένο με τὸ χέρι του. Εἶναι τὸ χειρόγραφο

33. Ὁ Δαπόντες πέθανε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1784.

πού χρησιμοποιήσαν ο Σάθας και ο Legrand. Το χειρόγραφο σήμερα λανθάνει από το κείμενο όμως πού δημοσίευσε ο Σάθας διαπιστώνουμε ότι ο Δαπόντες επέφερε, κατά την αντιγραφή του, κάποιες αλλαγές, συνήθως γλωσσικές,³⁴ κάποτε όμως πιά ουσιαστικές. "Ας αναφέρουμε εδώ την κυριότερη. Το κείμενο του Ραμαδάνη άρχιζε με την ακόλουθη φράση: «Εἰς ταῖς ἡμέραις μας ἐστάθη βασιλεὺς τῶν Ὀθωμανῶν ὁ σουλτάν Μεχμέτης, υἱὸς τοῦ...». Πραγματικά, ὁ Μεχμέτ Δ' παρέμεινε στὸ θρόνο ὡς τὸ 1687, χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία ζοῦσε ὁ Ραμαδάνης. "Ὁμως ὁ Δαπόντες, πού δὲν πρόλαβε τὴ βασιλεία τοῦ Μεχμέτ Δ', καθὼς γεννήθηκε τὸ 1714, παρέλειψε τὴν πρώτη φράση τοῦ Ραμαδάνη καὶ ἄρχισε τὸ κείμενο ὡς ἐξῆς: «Ὁ σουλτάν Μεχμέτης, υἱὸς τοῦ...».

Ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ τεκμήριο θὰ μπορούσαμε, ἴσως, νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ Δαπόντες εἶχε πρόθεση νὰ ἰδιοποιηθεῖ ἀλλότριους κόπους. "Ὁμως, ἀκόμα καὶ ἂν ὑπῆρχε πρόθεση, ἡ ἰδιοποίηση δὲν ὀλοκληρώθηκε. Ὁ Δαπόντες δὲν ἰσχυρίστηκε ποτὲ πὼς αὐτὸς ἦταν ὁ συγγραφέας τῆς «Ἱστορίας» μᾶς βεβαιώνει γι' αὐτὸ τὸ γεγονός ὅτι δὲν συμπεριέλαβε ποτὲ τὸ ἔργο στὴν ἐργογραφία του. Συγκεκριμένα, ὅταν τὸ 1766 τυπώθηκε τὸ βιβλίο του «Καθρέπτης γυναικῶν», ὁ Δαπόντες θεώρησε ὅτι ἦταν «πολυσφαλμένον ἢ ἀπὸ τὸν διορθωτὴν, ἢ τὸν ἀντιγραφέα τοῦ πρωτοτύπου»³⁵ καὶ ἀποφάσισε νὰ συντάξει μιὰν «εἰδήσιν», στὴν ὁποία νὰ ἀναγράφει τὰ συγγράμματά του καὶ νὰ τὴν παραθέτει στὸ τέλος κάθε ἔργου του. Τὸ περιεχόμενό της τὸ προσάρμοζε κάθε φορὰ πού ἔπρεπε νὰ προσθέσει κάποιον νέο ἔργο. Στὸ κείμενο λοιπὸν τῆς «εἰδήσεως» πού σώζεται στὸ τέλος τῆς «Γεωγραφικῆς Ἱστορίας» — ἔργου ἀπὸ τὰ ὕστερα τοῦ Δαπόντε, πού σύμφωνα με σημειώμά του («ἐγράφη ἰδίᾳ χειρὶ ἐν ἔτει σωτηρίῳ αψ'πα' [1781] μηνὶ αὐγούστῳ» — ἀπαριθμοῦσε δεκαοκτὼ ἔργα του, ἀνάμεσά τους ὅμως δὲν ὑπάρχει ἡ «Ἱστορία τῶν συμβάντων», ὅπως δὲν ὑπάρχει καὶ ἔργο με τὸν τίτλο «Χρονογράφος» ἃς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι οἱ ἀπογραφὲς τοῦ Δαπόντε γίνονταν με σχολαστικότητα, ἀφοῦ πλᾶι σὲ κάθε ἔργο σημείωνε ἂν εἶχε τυπωθεῖ καὶ σὲ πόσους τόμους.³⁶

34. Τὸ ζήτημα τῶν γλωσσικῶν ἐπεμβάσεων τοῦ Δαπόντε στὸ κείμενο τοῦ Ραμαδάνη εἶναι ἓνα θέμα στὸ ὁποῖο θὰ ἐπανέλθω σὲ προσεχῆ μελέτη.

35. Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε στὴ Λιψία «δαπάνη Κωνστῆ Ἀβράμη Νεοχωρίτου» ἐπιμελητῆς τῆς ἐκδόσεως ἦταν ὁ Θωμᾶς Μανδακάσης, ὁ ὁποῖος ἔκανε ἀρκετὲς ἐπεμβάσεις στὸ κείμενο τοῦ Δαπόντε. Βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ ἴδιος γιὰ τὴν κακοποίηση τοῦ ἔργου του στὸ: *Λακωνικαὶ Ἐφημερίδες*, 3, σ. Ιxviii καὶ ὅσα σημειώνονται στὸ ἴδιο, σ. xlii.

36. Τὸ κείμενο τῆς «εἰδήσεως» τὸ δημοσίευσε ὁ Ἐ. Legrand ἀπὸ αὐτόγραφο χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε· τὸ χφ ἀνῆκε στὸν Γεώργιο Μαυροκορδάτο —ὅπως καὶ

Κατά συνέπεια, τὸ «ἔγκλημα» τοῦ Δαπόντε περιορίστηκε στὸ γεγονός ὅτι χρησιμοποίησε ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν Ἱστορία τοῦ Ραμαδάνη, ἀποσπάσματα πού τὰ ἐνσωμάτωσε σιωπηρὰ στὸ δικό του ἔργο, «ἀμελώντας» νὰ μνημονεύσει τὴν πατρότητά τους. Ἀξίζει νὰ θυμίσουμε ἐδῶ μὲ πόση δριμύτητα καταφερόταν ὁ ἴδιος ἐναντίον ὅποιου εἶχε οἰκειοποιηθεῖ ξένα ἔργα: «... καὶ ἐπειδὴ τινες πάλιν κλέπτουσι τὰ ξένα ποιήματα, τὰ οἰκειοποιῶνται, καὶ τὰ ἐπιγράφουσι (φεῦ τῆς τόλμης) εἰς ὄνομά τους, καλλωπιζόμενοι ὡς ὁ κολοῖς μὲ ξένα κάλλη οἱ ματαιόφρονες, καθὼς καὶ ἐτοῦτο μὲ λύπην τῆς καρδίας μου διὰ τὴν ἀσυνειδησίαν τους ἔτυχε νὰ τὸ ἰδῶ εἰς μερικά μου ποιήματα», ἔγραφε στὴν «εἰδησίην» πού σημείωσε στὸ τέλος τῆς «Γεωγραφικῆς Ἱστορίας» του.³⁷ Προφανῶς, κατὰ τὸν Δαπόντε, «τόλμη» δὲν ἦταν νὰ ἰδιοποιεῖται κανεὶς ἀποσπάσματα, ἀλλὰ νὰ «ἐπιγράφει εἰς ὄνομά του» ξένα ἔργα, πράγμα πού, ὅπως εἶδαμε, δὲν ἔκανε ὁ ἴδιος στὴν περίπτωση τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων».³⁸

Τὸ βῆμα αὐτὸ τὸ ἔκανε ὁ Σάθας· καὶ μπορούμε, ὕστερα ἀπὸ ὅσα προηγήθηκαν νὰ παρακολουθήσουμε τοὺς δρόμους πού ἀκολούθησε ἡ σκέψη του. Καθὼς τὸ χειρόγραφο πού εἶχε στὰ χέρια του, ὅταν δημοσίευσε τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων», ἦταν γραμμένο μὲ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε, καὶ καθὼς μετὰ τὴν Ἱστορία ἀκολουθοῦσε τὸ ἔργο «Δακικαὶ Ἐφημερίδες», ὁ Σάθας ἀναγνώρισε τὸν γραφέα, πού ἔτυχε νὰ εἶναι καὶ συγγραφέας τοῦ δευτέρου ἔργου, τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων», καὶ ἀπέδωσε στὸν ἴδιο καὶ τὸ πρῶτο.³⁹

ἐκεῖνο πού περιέχει τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων» καὶ τίς «Δακικὲς Ἐφημερίδες» (*Δακικαὶ Ἐφημερίδες*, σ. 3, lxxiii-lxxv). Ἡ «εἰδησις» σῶζεται σὲ πολλὰ ἀκόμα χειρόγραφα, πού περιέχουν εἴτε τὸ ἔργο «Λόγοι πανηγυρικοὶ εἰς ἀπλοῦς στίχους» ἢ τὸ «Φανάρι γυναικῶν» τοῦ τελευταίου ἀντίγραφου, πού εἶχε ὡς ἀντίβολο αὐτόγραφο κώδικα τοῦ Δαπόντε, εἶναι τὸ χφ ΕΒΕ 2955· ἢ «εἰδησις», στή σ. 757.

37. É. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες*, 3, σ. lxxiii.

38. Γιὰ τὴν ἐλαστικότητα τῶν κανόνων συγγραφικῆς καὶ ἐκδοτικῆς δεοντολογίας πού παρατηροῦμε τοὺς περασμένους αἰῶνες βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Ἡ Ἀόρατος πόλεμος» (1796), «Γυμνάσματα πνευματικὰ» (1800). Ἡ πατρότητα τῶν «μεταφράσεων» τοῦ Νικόδημου Ἀγορείτη, *Ὁ Ἐραμιστῆς* 19 (1993) 130-131.

39. Ἄν τὰ ὅσα ἀνέφερα μπορούν νὰ δικαιολογήσουν τὴ λανθασμένη ἐκτίμηση τοῦ Σάθα, δυσκολότερα μπορούμε νὰ ἐντοπίσουμε καὶ νὰ δικαιολογήσουμε τὴ συνηγορία τοῦ É. Legrand ὑπὲρ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἔργου στὸν Δαπόντε. Ὁ Legrand εἶναι ὁ ἐκδότης τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων», ἐπομένως γνώστης καλῶς τοῦ συγγραφικοῦ ὕφους τοῦ Δαπόντε καὶ κάνει ἐντύπωση μὲ πόση βεβαιότητα ὑπερακόντισε τὴν ἀποψη τοῦ Σάθα καὶ θεώρησε καὶ αὐτὸς συγγραφέα τῆς «Ἱστορίας» τὸν Δαπόντε. Συνη-

VI

Ἐφοῦ πλέον τὸ ἔργο «Ἱστορία τῶν συμβάντων» συνδέεται μὲ τὸν μ. σπαθάρη Δημήτριο Ραμαδάνη καὶ μὲ τὸν βοεβόδα Κωνσταντῖνο Μαυροκορδάτο, καθὼς αὐτὸς ἦταν πού τοῦ ἔδωσε τὴν ἐντολή γιὰ τὴ συγγραφὴ του, μπορούμε τώρα νὰ χρονολογήσουμε τὸ ἔργο μὲ κάποια ἀκρίβεια: πρέπει νὰ συντάχθηκε μεταξὺ τοῦ 1730, χρονιάς πού ὁ Κωνσταντῖνος γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ ἡγεμόνας, καὶ τοῦ χρόνου θανάτου τοῦ Ραμαδάνη, πού πρέπει νὰ συνέβη τὴ δεκαετία 1735-1745. Πρόκειται ἐπομένως γιὰ ἔργο πού συντέθηκε ἀπὸ ἄνθρωπο πού βρισκόταν σὲ μεγάλη ἡλικία καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ ἴσως νὰ ἐρμηνεύει ἓνα τελευταῖο σημεῖο πού ἔμεινε ὡς τώρα ἀσχολίστο στὸ σημεῖωμα τοῦ Καρατζᾶ: «Ἄ π ὀ φ ω ν ἦ ς Δημητρίου Ραμαδάνη...» ἀναφέρεται στὴν ἀρχὴ τοῦ σημειώματος. Τὰ γεράματα ἴσως νὰ μὴν τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ γράψει ὁ ἴδιος τὸ ἔργο του. Στὴν ἴδια αὐτὴ αἰτία μπορούμε νὰ ἀποδώσουμε καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ διήγηση διακόπτεται μᾶλλον ἀπτόμα, χωρὶς τὸ ἔργο νὰ ὀλοκληρώνεται μὲ κάποιον ἐπίλογο.

Ὁ κύκλος τῆς ἔρευνας αὐτῆς θὰ ἐκκλίνει ὠραῖα, ἂν μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίζουμε ὅτι ὁ Ραμαδάνης χρησιμοποίησε τὸν Δαπόντε ὡς γραφέα, γιὰ νὰ τοῦ ὑπαγορεύσει τὴν Ἱστορία του. Ὑπάρχουν κάποια στοιχεῖα πού ἐπιτρέπουν μιὰ τέτοια ὑπόθεση. Ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες στὸ αὐτοβιογραφικὸ του ἔργο «Κῆπος Χαρίτων», ὅταν περιγράφει τὰ δύσκολα χρόνια πού πέρασε τὸ πρῶτο διάστημα πού ἔζησε στὸ Βουκουρέστι, σημειώνει: «... πῆρα λοιπὸν καὶ μαθητὰς μέσα εἰς τὸν ὄδ᾽ μου, πῆγαινα κ' εἰς ἀρχοντικὸ ἄκονος, ἄρχοντά μου, ἔγραφα καὶ βιβλία δέ, καὶ ἔτζι ἐπερνοῦσα μὲ κόπους, μάχθους περισσοῦς, ἀλλ' ὅμως εὐτυχοῦσα».⁴⁰ Ἐὰς σημειωθεῖ πὼς τὰ χρόνια στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὁ Δαπόντες εἶναι ἡ περίοδος 1731-1735, ἀπὸ τότε δηλαδὴ πού ἐφθασε στὸ Βουκουρέστι ὡσότου γίνει β' γραμματέας τοῦ Κωνσταντῖνου Μαυροκορδάτου, ὅποτε τὰ οἰκονομικά του ἀσφαλῶς θὰ βελτιώθηκαν.⁴¹ Ἴσως λοιπὸν τὸ ἀρχοντικὸ στὸ ὁποῖο σύχναζε νὰ ἦταν

γορία πού μοιάζει ἀκατανόητη, δεδομένου ὅτι ὁ Legrand εἶχε ἐντοπίσει ὅτι ὁ Δαπόντες δὲν εἶχε περιλάβει τὴν «Ἱστορία» ἀνάμεσα στὰ ἔργα του (βλ. *Λαϊκὰ Ἐφημερίδες*, 1, σ. viii-ix).

40. «Κῆπος χαρίτων», ἐκδ. Ἐ. Legrand, *Bibliothèque Grecque Vulgaire* 3, Παρίσι 1881 [1974], σ. 10.

41. Τὴ θέση αὐτὴ κατέλαβε ὁ Δαπόντες ὕστερα ἀπὸ τὴν εὐνοϊκὴ ὑπὲρ αὐτοῦ μεσολάβηση τοῦ Κωνσταντῖνου Ευπόλυτου, τοῦ ὁποίου στὸ μεταξὺ εἶχε κερδίσει τὴν ἐκτίμησή.

τῆς οἰκογένειας Ραμαδάνη· καὶ ἐκεῖ, «ἀπὸ φωνῆς Δημητρίου Ραμαδάνη», νὰ ἔγραψε τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων». Ἴσως μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ γνῶρισε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Δαπόντες τὸ ἔργο τοῦ Ραμαδάνη. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ὑπόθεση· γεγονὸς εἶναι πῶς ἀπὸ τὸ σημεῖωμα τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ ἀναδύθηκε ἕνας ἱστοριογράφος τοῦ 18ου αἰῶνα ποῦ εἶχε μείνει στὴν ἀφάνεια, καθὼς τὸ ἔργο του εἶχε προσγραφεῖ στὸν Καيسάριο Δαπόντε.

ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ